

Polányiékánál ismerkedtem meg vele. Polányiékáról köteteket lehetne és kellene írni. A századeleji magyar haladó értelmiség fészke volt lakásuk. Innen repült ki a fiatal tudósok, írók, művészek legtöbbször. Ide jöttek a fiatalok közé a beérkezettek, a kontinuitás fenntartására és egy kis hizelgő véleménykutatásra. Innen indult ki a Galilei Kör is. Polányiné özvegyasszony volt. A férje mérnök és vasútépítő vállalkozó. Tönkrement és öngyilkos lett. Felesége a vagyon romjaiból és rokoni támogatásból tartotta fenn igényes környezetét. Orosz származású volt, hihetetlen élenk szellemű, kultúrára és új emberek megismerésére éhes. Leányai rendkívül szépek és fiai rendkívül tehetségesek. Egyikük, Misi később a fizikai kémia egyetemi tanára lett Birminghamban, a másik, Karli, jogász, a radikális ifjúsági mozgalomnak lelke, később a New Yorkban, a Columbia egyetemen a gazdaságtörténet tanára.

Náluk ismerkedtem meg Balázs Bélával.

Alakja is meglehetősen festői külsejű fiatal óriások között is feltűnést keltett. Alacsony, zömök termetű volt. Mellényt nem hordott, fekete atlatzból vállon és nyakon gombolható orosz inget viselt, amely majd a térdéig lógott le a nadrágra fölött. Sűrű szőkés-barna hajtömegét felfelé fésülte. Rövid orrát nem lehetett sas-orrnak, inkább bagoly-orrnak nevezni. Átható tekintetű, világos, kékes-szürke szemei hideg fényforrásoknak hatottak. Karikatúrát is rajzoltam róla, amely kézzől-kézre járt, mindenkit érdekelt a furcsa, magabiztos új fiú.

Balázs Béla mint bölcsészahallgató az Eötvös Kollégium tagja volt. De akkor 1907-ben, már 23 éves korában a berlini és párizsi útjáról visszatért esztéta költő és drámaíró volt. A *Halálesztika* című, már megjelent művére nagyon büszke volt. A szövegből is kivehetően az akkoriban nagyon híres svájci-német festő, Arnold Böcklin önarcképe ihlette meg, amelyen a művésznek festés közben a halált jelképező csontváz hegedül.

Ekkor már megjelent első drámája is: *Dr. Szélpál Margit*. A Nemzeti Színházban is bemutatták, de az első előadás után végleg megbukott. Fiatal, még leány orvosnő meghatározó sorát akarta színiere vinni. Jászai Marinak, a nagy tragikának, aki akkor 58 éves volt, borzasztóan tetszett a szerep, szívesen eljátszotta volna. De a fiatalabb Márkus Emiliának adták, aki addig csak 47 tavaszt ért meg. Miután a darab visszavonhatatlanul megbukott, Jászai Mari diadalmasan kivágta: „Hát persze, ha ilyen szerepet egy ilyen csitrinek adnak.”

Balázs Bélának már verseskötetét is kiadták. Természetesen érdeklődéssel fordultunk az új nagyság felé. Megtudtuk, hogy Szegedről jött. Apja, anyja tanárok voltak. Apja, Bauer Simon, a löceai gimnáziumban tanított, és Goethe *Egmont*-jának kiadásához bevezető tanulmányt írt. Korán meghalt. Özvegye a szegedi Felsőbb Leányiskolában németet és franciát tanított. A gondosan nevelt úrilányok magánleckéket is vettek a nagyon művelt tanárnőtől. Ottlétemkor csodálkozva hallgattam a hosszú passzusokat, amelyeket kívülről tudtak a klasszikusokból. Ezt Bauer nének köszönhették. Három gyermekét nevelte és tanította szerény jövedelméből: Herbertet, aki a Balázs Béla nevet

Sós Aladár

A fiatal Balázs Béla

vette fel. Ervint, a neves fiziológus, Kaffka Margit férjét, aki a Tanácsköztársaság elfojtása után Szovjetunióba emigrált, és Hildát, Tordai Schilling Oszkár grafikus feleségét, aki a Sorbonne-on tanult francia nyelvet és irodalmat, és ezt tanította Budapesten. Akkoriban Ervint még orvostanhallgató és Hilda nagyon csinos, szellemes tanárjelölt. Herbert volt a család büszkesége. Bauer néni eldicsekedett leánytanítványainak: „Balázs Béla ma már valaki Budapestben.”

Balázs Béla metafizikai, elvont esztétikai és szubjektív érzés és gondolatvilágával nem nagyon oldódott fel közöttünk. Bennünket szociális kérdések, természettudományok és ismeretelméleti problémák érdekelték. Annyi bizonyos, hogy inkább a társaság nőtagjaival jutott szorosabb kapcsolatba. Őket jobban megfogta finom költészete és színes egyénisége. Egymásután jelentek meg a következő években versei, meséi, drámái. De sem körünkben, sem a nagyobb közönség előtt nem lett nagyon népszerű. Csak egy ember állt szívvel-lelkevel mellette: Lukács György, a másik fiatalon nagy sikereket aratott filozófus és esztéta, aki ekkor már elnyerte a Kisfaludy Társaság díját a modern dráma fejlődésének történetével. Mindketten lelkesedtek Georg Simmel-ért, az akkoriban nagy hatású német filozófusért, aki történelembölcsészetről, vallásról, etikáról, Kantról, Schopenhaueréről és Nietzsche-ről írt mély értelmű könyveket.

Lukács ez időben nagyon sokra tartotta barátját és látva a szűkebb kör és a távolálló nagy közönség távolkodását, *Balázs Béla és akinek nem kell* címmel igyekezett hőse nagyságát és a maga igazát bizonyítani. Ez a könyv sokak figyelmét irányította Balázs Béla felé. A Társadalomtudományi Társaság is elfogadta tekintélynek és megbízta a Szabadiskolában tartandó előadásokkal. 1910-ben Balázs Béla hazautazott és találkozott Juhász Gyulával, aki csakugyan magányosan és visszavonultan élt Szegeden. Nem állhatta meg, hogy el ne mondja költőtársának a maga sikereit. Juhász Gyula nem volt irigy természetű. De ilyen fényes pályafutás hallatára kis, szeliden gúnyos verset írt Balázs Béla nevében, amelyben a költő felsorolja sikereit, és azzal fejezi be:

*En még csak huszonhat éves vagyok!
Petőfi ilyenkor már rég halott.*

Balázs Béla tovább írta szorgalmasan verseit, drámáit, meséit és szimbolikus színdarabjait. Barátokul nyerte Bartókot, Kodályt, Bánffy Miklóst, az opera főigazgatóját és Berényi Róbertet, a festőművészt. Igazi diadalait azonban továbbra is a nők között aratta. Ha lejött Szegedre, a művelt úri lányok megilletődve hallgatták irodalmi mezbe öltöztetett vallomásait és esodáltak merész felesugrásait a Tombác uszodában. Ő bökzeűen osztogatta kézírásával dedikált kötetait az irodalmi kedvelő leányok között. 1912 nyarán is lerándult Szegedre,

ahol barátai büszkén fogadták híresé lett iskolatársukat. Megint összeverődött a régi társaság. Juhász Gyula és Petri Lajos, a szobrászművész, aki ezekben az években mintázta meg Kaffka Margitot, Kodály Zoltánt, Juhász Gyulát és Balázs Bélát. A kis csoportba tartozott még Dettre János, Szeged város ügyésze, Ocskay Kornél, az operaénekes és Balázs Béla huga, Hilda, a köreje seregülő barátokkal. Közöttük volt későbbi feleségem, Schreiber Boriska is, aki akkor a zeneakadémián Bartók Béla növendéke volt.

Tudunk komoly szerelmeiről is. Egy festőművészről állítólag ómiatta lett öngyilkos. De mindez semmi sem volt ahhoz képest, hogy Hajós Edit hozzáment feleségül. Edit gyanús volt előttem már akkor, amikor Balázs Béláról készített körbeadott karikatúrám eltűnt. Hírnevés, gazdag, pesti ügyvédnek volt a leánya, és ha valaki Balázs Bélának poláris ellenétét kereste volna, nem találhatott megfelelőbbet. Nagy darab nő volt, testsúlyra és térfogatra sokkal tekintélyesebb, mint ifjú férje. Szentimentalizmusnak, tőprengésnek, sejtelmességnek nyoma sem volt nála. Józan, praktikus, céltudatos és erélyes. Bizonyára ő is a maga ellenpólusát kereste és találta meg Balázs Bélában. És ez nem sokat ellenkezhetett, átengedte magát a különben sem riasztó sorsának. De úgy látszik, a lelkes polaritásnak külön törvényei vannak. Amilyen hitelen vonzzák egymást az ellentétes töltések. Csakhamar elváltak. Balázs Béla újból megnősült, ezúttal is nagyon művelt, de kevésbé erélyes és gyakorlatias özvegyasszonyt vett el feleségül.

Amikor az első világháború kitört, Balázs Béla bevonult katonának. Mint egyéves önkéntes nem szolgált, tehát honvéd közkatona-ként kellett bevonulnia. Részt vett a Szerbia elleni harcokban, és tizedes rangig vitte. Élményeiről *Lélek a háborúban* című naplójában számolt be, és az után leszerelt. Mint civil jött le 1917-ben Szegedre. A helyi írók és újságírók tisztelettel fogadták háborút járt neves pesti kollégáinkat. Velem, régi ismerőseivel külön is találkozott a Tisza szálló kávéházában. Nem voltunk mindig egy véleményen. Sokat vitakoztunk. Nem a világ folyásáról, sem a háború esélyeiről, még a nőkről sem, hanem irodalmi és esztétikai kérdésekről. Jó barátságban váltunk el egymástól, vitánk emlékére nekem is könyvet ajándékozott és dedikált, a *Halálos fiatal-ság* című drámáját.

Aztán jött a háború vége, a forradalom. A Tanácsköztársaság ideje alatt Balázs Béla az író direktórium tagja lett. Emiatt emigrálnia kellett, előbb Bécsbe, aztán a Szovjetunióba. A második világháború után hazajött. A Fészek klubban még néhány alkalommal találkoztunk. De már nem vitakoztunk. A tudat alatt és tudat fölött kalandozó költő, mint szakember jött haza, a filmjátékok és felvételek szaktekintélye. Ezen a területen már nem mertem vele vitakozni.

Szabó Iván szegedi kiállításáról

KÜSZÖNTÉS

Vasvári István

Hazáig

*Megyek. A völgyben homály heverész,
valahol zirreg egy szorgos fűrés —
másutt tölgy szólit kopár-melegen.
Osztozol társam hús vénségemen?*

*Ágak rezzennek havas szél alatt;
kőd futuráznak, megcsap gyantaszag,
s úgy visz meg magammal az ózon ég ízét,
hogy bennem ragog a rebbenő vidék.*

*Bennem ragyog a rózsá fagy-üveg —
csillámain a huhhanó hideg;
valahol messze szán-csilíngelő —
szavával szól az elsüllyedt idő.*

*Törökországú és tehénlatú
háromkirályok: hol van a falu?
Csak arra, arra, arra egyenesen,
amerre látsz egy csillagot, tüzezt!*

— Erre a rövid időre most aztán már igazán nem érdemes.

Az első világháború csontkeze nyúlt érte most, és parancsolta végül a föld alá. Lehet, hogy az is szökevényként tartotta számon, és csak ilyen későn jutott nyomára, de az is lehetséges, hogy olyan ügyesen és bátran bújkált előle, mint kerek ötven évvel ezelőtt, tizenhatban a Ferenc Józsa zsendárjai előtt.

A histeria nagyon régi, de elevenen él ma is. A katonapák mesélgettek fiáknak, azok pedig továbbadták az unokáknak. Az unokák is nyilván továbbadják, amikor sor kerül rá. Még nótát is csinált róla valami falusi versfaragó. A nagyon öreg tápéi asszonyok közül nem egy el is dudolgatja, ha szépen megkérik rá, de bizony mostanában már csak ritkán kéri, mert a megváltozott idők egészen másfajta nótákra nevelték a fiataloságot.

Nekem egy csöndes nyári estén maga Lele Pista mesélte el hitelen, amikor az udvari lócán üldögeztünk és közbe-közbe kóstolgtattuk a savanykás rizinglet. A keze akkor már nagyon beteg volt, vastag pólyába csavarták a klinikán, fájhatott is komiszul, olykor megakasztotta a szót is. Ép kezével, a másikkal, szeliden simogatta, ütögette, amíg nem nyugodott meg kissé.

— Az voltam én, az katonaszökevény — fogott a mesébe —, mert hát mást nem tehettem. Apám kint a fronton, Ambrus öcsém fogságban, anyám idehaza az őt kislánnyal, meg a tizenhat hold földdel egymaga. Aztán férfiember egy se. A kamra üres, ami kevés volt benne, azt elkekvirálták. Magam éppen a frontról keveredtem nagynehezen haza, kurta szabadságra. Láttam anyám vergődését, hallottam a mindig éhes kislányok sirását. Amikor pedig kinéztem a földre, semmit sem láttam, csak a gizzal benőtt ugart. Tudja, kora tavasz volt akkor, a föld már várta volna az ekét, a magot.

Megtört fényű kék szemével messze elvezett most fölöttem. Lehet, hogy a meddő határt látta, az ekét meg a magot váró gazos barázdákat. Torka is megszikkadhatott, mert ép kezével a kispohárért nyúlt, odakocintotta az enyémhez, és parányit kortyolt belőle.

— Bünömül ne rója fel az isten — folytatta kissé redkedtessé vált hangon —, de irgalmatlan csúnyán elkáromkodtam magamat. Akkor fogadtam meg, hogy addig nem

vonulok be a szabadságról, amíg rendbe nem teszem a földet, föl nem szántom, el nem vetem bele a magot, és be nem takarítom róla a termést. Nem szóltam én erről senkinek, még edesanyámnak se. Senki sem tudta, hogy mennyi időre szól a szabadság, csak én. Aztán nekiláttam a dolognak. Volt még két jó lovunk, a Piros meg a Csillag, többit ekvánta már a háború! Befogtam őket, kivittem az ekét a határba, és nekiláttam egymagam. Egyik-másik kislány olykor kijött velem. Amíg a szabadságból telt, nyugodtan dolgoztam, de amikor letelt, már vigyázni kellett. Tudtam, hogy keresni fognak. Kerestek is. A csendőrök. Egyre sürűbben. Jöttek azok éjszaka, nappal, amikor éppen eszükbe jutott. Ha éjszaka jöttek, a kutya riasztott föl. Bújtam a kürtöbe, a padlásra, vagy átugrottam a kerítést és a szomszédos szalmakazal adott menedéket. Kint, a határban könnyebb volt. Az egyik lovat mindig csak úgy kötöttem az ekéhez vagy a kocsihoz, hogy könnyen eloldhassam, ha meglátom a kakastollat. Egyik szemem mindig a barázdán, de a másik a falu felé ügyelt. Bizony, sokszor abba kellett hagynom a munkát. Rá a Csillagra, csak úgy szőrin. Aztán neki a határnak. Soha el nem csíptek, pedig nagyon iparkodtak. Ha anyámat faggatták, hát vele se mentek sokra. Leszította őket, a szegyetleneket. Csak nem kívánják tőle, hogy kiadja a fiát. Fogják meg, ha bírják. Az egész falu velem volt, senki el nem árult, mindenki a kezemre járt, rejtgetett, bújtatott. Ette a fene a zsendárokat, de főlem ehette. Főlszántottam, elvettem, aztán learattam és betakarítottam mindent. Mikor aztán az utolsó szak életét is fölöntöttem a padlásra, már szeptember táján, anyámmal előkerestem a mundéromat, megőlegettem a kislányokat, és mentem be a városba, a kaszárnyába jelentkezni. Csak akkor gondoltam rá, hogy a halállal játszottam, hiszen katonaszökevény voltam és erre a háború törvénye halált mond. Lesz, ami lesz — gondoltam —, de ezen a télen legalább nem vesz éhen se anyám, se a kislányok.

Elhalgatott egy kicsit. Kemény bronzarcán látszott, hogy most újból átéli mindazt, ami akkor történt.

Bizony vasra verték és az egyesbe dobták. Csak később tudta meg, hogy edesanyja ügyvédet fogadott a védelmére.

— Mezei Palit fogadta föl, talán ismerte is? Annak

MAGYAR LÁSZLÓ
BOSZOR
KÁNY
FOGÁS

Lele Pista is meghalt hát. Tápé, a kis Tisza-parti falu Pista bácsija. Már el is temették olyan tiszteességgel, amilyen joggal megillette. Igaz ugyan, hogy némi katonai pompa is dukált volna neki, mert ha szigorúan vesszük, talán az első világháború hősi halottját is tisztelhetnék volna benne. Ott szerzett sebe sohasem gyógyult be. Kicsinyke seb volt ez, valami okatlan srpnell-szilánk roncsolta szét egyik kezének kisujját, de miért, miért nem, renebejónni teljesen sohasem tudott. Kiújult az minduntalan, hiába kezelték doktorok. Volt közöttük, aki mindenáron szeretne volna lemetélni a csonka ujjperecet, de Pista bácsi nem azért volt Lele Pista, hogy beleállapodott volna ebbe a műveletbe.

Végül mégis csak ez a roncsolt kisujj kerekedett fölül rajta. Igaz, hogy soká tartott a bírok. Amint a fejfáján is olvasható, hetvenegy esztendőtt élt meg. Talán esztendeje kezdett újból okoskodni. Kiújult ismét a régi seb, és amit korábban sohasem tett, most gennyesedni is kezdett. Csúnya, barnáslila folt támadt körülötte, és szép lassan elindult a karján, azután fölért a válláig.

— Erszükület — mondták fejesóválva a doktorok. — A kés talán még mindig segítene rajta.

Lele Pista most is legényesen legyintett komiszkodó kezével.